

Милош ЈЕВТИЋ

ПЕТАР ВЛАХОВИЋ

ПЕТАР ВЛАХОВИЋ, професор Универзитета у Београду, члан Црногорске академије наука и умјетности рођен је 1927. године у селу Слашина код Бродарева у Сјарој Рашкој. Основну школу је завршио у родном мјесту. Гимназију је почео да учи 1938. године у Колашину. За време рата није ишао у школу. Био је и у партизанским јединицама и учествовао у борбама за ослобођење земље. Наславио је, зајим, гимназијско школовање, прво у Београду, а потом у Вршцу. Велику мајуру је положио 1948. године, када је уписао етнологију на Филозофском факултету у Београду. Дипломирао је 1952. године.

Сав свој радни век Петар Влаховић је провео на Београдском универзитету, односно на Филозофском факултету и Катедри за етнологију. Докторирао је 1958. године – тезом „Бродарево и његова околна”. Пензионисан је – као редовни професор – 1. октобра 1992. године.

У току свој универзитетског рада, професор др Петар Влаховић је обављао више стурчних и јавних дужности. Био је шеф Катедре за етнологију и прорекан Филозофског факултета. Такође, један је од оснивача Антрополошког друштва Југославије. Био је више година и директор Етнографског института Српске академије наука и умјетности.

Научни рад професора Влаховића посвећен је етнологији, као и антропологији народа Југославије. Објавио је око 400 научних и стурчних радова, као и преко 20 књига, међу којима и „Етнологија народа Југославије” (у више издања), „Бродарево и његова околина”, „Обичаји, веровања и празновернице народа Југославије”, „Живот и обичаји народа Кине”, „У врложу живота”, „Погледи у антропологију”, „Народи и етничке заједнице света”, „Народна култура у Србији”, „На животињим раскрсницама” и „Писци наше етнологије и антропологије”. Радови су му објављивани на свим језицима јужнословенских народа, као и на стурним језицима.

Зајаженим рефератима и саопштењима, професор др Петар Влаховић је учествовао на више домаћих и стурних конгреса и симпозијума.

Такође, зосиновао је – као професор–зоси – на универзитетима у Москви, Познању, Кракову, Прагу и Пекингу.

За свој научни и јавни рад, професор др Пејтар Влаховић је добио више признања. Највеће је, свакако, избор у Црногорску академију наука и умјетности, у коју је изабран 1988. године.

Хвала вам што сте прихватили да говорите за Радио Београд, за циклус емисија „Госи Другог програма”... Предлажемо да разговор зајочнемо питањима о вашем првом живојном одсеку, дакле о годинама до Другог свејског раја, које сте провели, како смо означили у уводу, у завичајној Слајини и у Колашину. Како нам је то време? Које завичајне слике и данас зраче и значе? Како сте, у сивари, ујознавали свеј и сазнавали живој? Ко вам је у томе све имагао? Да ли сте се занимали, једнако, и за природу, и за народни живој и за школу? Такође, како се десило да насавите школовање у Колашинској гимназији, што није било баш уобичајено за шадашњу сеоску децу? Да ли је велики Колашин, посебно у односу на вашу малу Слајину, омогућио да измени нека схваћања, посебно она о живоју и свеју завичаја – као једином живоју и свеју? Уостате, како сте – као гимназиста – видели своју будућност?

Мој живот био је, рекао бих, буран од самог рођења. Отпочео је у родитељском дому на Петровдан, 28. јуна по старом, односно 12. јула по новом календару, 1927. године. Моји родитељи су били за оно време релативно богати земљорадници. Умели су да организују посао и да, уз помоћ плаћене радне снаге, обрађују имање. Отац је имао смисла за све гране пољопривреде. Био је претплаћен, што је била реткост за сељака, на лист „Политику”, часопис „Тежак” и још неке публикације... Старији брат, сестра и ја, пошто су млађи брат и сестра рођени уочи Другог светског рата, добијали смо „Подмладак Црвеног крста”, „Политикин забавник” и још неке сликовнице. Веровао сам да је такав наш „стандард” последица онога да су моја два стрица живела у Београду, а трећи у Кордоби, у Јужној Америци.

Отац је набављао и књиге, које је такође редовно читао. Запамтио сам збирке Вукових народних песама, едицију „Српски писци” у кожном повезу и књиге из Српске књижевне задруге. Била је то импозантна библиотека, импозантна и за чисто интелектуалну породицу.

Мајка је била добра домаћица. Кувала је – за сеоске прилике – изврсна „градска јела”, која смо ми с апетитом јели, заједно са радницима, којих је увек било у нашој кући. Они су посебно ценили што је са њима редовно јела читава наша породица.

Мој отац је био иницијатор отварања основне школе у Слатини. Отворена је 1927. године, и налазила се у нашој кући, негде све до уочи Другог светског рата. Истовремено, у нашој кући се налазио и учитељев стан. У другу нашу кућу, у којој смо ми живели, долазили су повремено школски,

општински и срески достојанственици (школски надзорник, економ, свештеник, учитељи из других школа, пандур и жандарми, којих сам се увек плашио). Повремено је гост наше куће био и „учитељ Срето”, односно Сретен Вукосављевић, који је био и остао велики пријатељ наше породице, и онда када је био министар за колонизацију.

Преко лета су нас обилазили стриц Митар, кустос, а касније и директор Етнографског музеја у Београду и стриц Урош, познат у Београду као „Фото Венус”, око кога су се све до скоро окупљале занатлије и други посленици из Србије и Црне Горе.

Отац је радо и доста читао, то сам већ рекао. Волео је и да калемџи воће, да прокопава јазове, наводњава имање, узгаја поврће и гаји пчеле. Све му је то полазило за руком. И данас у Слатини има воћа која је самоиницијативно калемџио, не само у својој башти и на свом имању, него, исто тако, по суседним баштама и дуж сеоских путева. Неке повртарске културе, пре свега парадајз, паприку, шаргарепу, краставце и лубенице, отац је одомаћио у Слатини. Набавио је и кошницу „ђерзонку” за пчеле, а саће и пчеларски прибор, које је упознао, рекао бих, преко часописа „Тежак”, наручивао је из Словеније и Краљева.

Увек сам се питао откуда је код оца била таква љубав према новинама, часописима, литератури, и како је без устезања разговарао са интелектуалцима који су се око њега радо окупљали. Уз то, важио је за изузетног пољопривредника. То ми је постало јасно када сам пре две деценије, тек 1974. године, дакле, дуго по његовој смрти, сазнао да је у манастиру Морача завршио пољопривредну школу, баш уочи балканских ратова, у којима је, као и у Првом светском рату, активно учествовао у војсци краља Николе.

Пошто је основна школа у Слатини била у нашој кући, ђаци су одморе проводили у нашем дворишту. То ми је омогућило да се, још у предшколском узрасту, дружим са ђацима, највише са првацима. Касније сам заједно са њима стајао у ред, и улазио прво до врата, а потом и у учионицу. Имао сам своје место у првој клупи. Никакав прибор, разуме се, нисам поседовао. Морао сам, међутим, бити миран. Слушао сам све пажљиво и тако сам, и нехотице, пратио шта који разред учи, пошто су се, као и у многим сличним таквим школама, сви разреди налазили у истој учионици. То ми је омогућило да многа штива из читанке, историје и познавања природе знам напамет, и то пре него што сам научио да читам и пишем.

Живот у школском дворишту и у школи оставио је на мене, као и спонтани сеоски живот на мобама (копање, косидба, жетва, комишање кукуруза и слично), снажан и идиличан утисак. Чинило ми се – из дечјег сазнања – да сам у свему томе нашао себе, поготову када је мој старији брат Бранко отишао у Пољопривредну школу у Краљево.

Из десетерачких песама Вукове збирке, од којих сам многе знао напамет, упознао сам у машти југословенске просторе, а из других песама, које су гуслари певали о нашим исељеницима – добровољцима у балканским и

Првом светском рату, сазнао сам и за Америку, Француску, Русију, Кину, Јапан, Индију, Сибир. Још више ми је те географске просторе урезао у сећање – преко школског глобуса – учитељ Илија Андрић, родом из Дубровника, који је много допринео општем препороду наше Слатине. Мислим да је он, уз мога оца, својим радом и причањем највише допринео формирању мог погледа на живот и свет. Знам да је тај добри човек, учитељ Илија Андрић, преживео Други светски рат, да је био активан, односно да је службовао у просвети негде на територији Босне. Нажалост, упркос настојањима, многим, нисам имао среће да се са њим сретнем у Дубровнику, али ни да сазнам његову адресу у Босни.

Пријемни испит за гимназију положио сам у Пријеполу јуна 1938. године. За то ме је учитељ Илија Андрић био изузетно добро припремио. Међутим, гимназијско школовање сам отпочео у Колашину због тога што су тамо, све до недавно, били имање и кућа мога оца, о којој се старао наш блиски рођак Милутин Стојанов Влаховић, угледни ратник, официр црногорске, а потом и краљевске српске војске.

У Колашину сам, без обзира на то што су се рођаци трудили око мене, све време у себи туговао, пре свега за мајком, за породицом која је остала далеко у Слатини. Био сам, ипак, свестан да родитељи, без обзира на моју носталгију, од мене очекују резултате. Због тога сам утеху налазио у учењу, а за углед су ми служили професори и писци уџбеника. Сматрао сам да – када су они могли да савладају градиво – могу то и ја да учиним.

У Колашину сам завршио I и II разред гимназије, односно садашњи V и VI разред осмогодишње школе. У то време се оженио мој стриц Митар Крагујевчанком Јеленом Шапоњић, професором математике, која је предавала у Петој женској и Четрнаестој београдској гимназији, иначе познатој многим генерацијама ђака као „Шапа”. Она ме је позвала у Београд и уписала у III разред Друге мушке гимназије. Прихватила ме је као свој чедо, и тако се, мајчински, односила према мени, не раздвајајући ме од своје две кћери, које су ми биле сестре од стрица.

Тако сам у детињству – из превоза – схватио простор и растојање између Слатине, Колашина и Београда.

Село је осуђивало моје родитеље због школовања деце. Говорило се: „Растераше децу са доброг имања!” Нисам, разуме се, делио такво јавно мњење села. Желео сам да се школујем.

Живот у другој средини, веома далеко изван родитељског дома, али уз стално настојање да не обркам ни себе, ни родитеље, нити стрица и стрину, лишавао ме је, свесно, многих дечјих радости. Кућа мога стрица и стрине у Београду, као и родитељска у Слатини, биле су стециште интелектуалаца. Стриц је био, својевремено, асистент Јована Цвијића. У његовом дому сам имао прилике – највише о нашој крсној слави Светом Луки, а и иначе – да срећем Тихомира Ђорђевића, Јовна Ердџановића, Милоша Московљевића, Јашу Продановића, Радоја Л. Кнежевића, Алојза Шмауса,

Владимира Дворниковића и многе друге научне раднике који су и на славу и преко године посећивали мога стрица. Дивио сам се тој господи, и желео сам да им се учењем приближим.

Немачко бомбардовање, 6. априла 1941. године, прекинуло је моје школовање... Рат је био тежак и немилосрдан, у сваком погледу.

Како сīе, иако сасвим млади, доживели окуиацију? Да ли је злавна, иа и најболнија иромена била, како сīе и сами малоире рекли, шийо сīе морали да ирекинеише школовање? Да ли сīе окуиацијске зодине ировели у завичају? Како сīе надокнађивали одсусииво школе? Да ли сīе били у иоковима иадашињих збивања, нарочишо оних која су дубоко иоиресла национално биће вашег родног иоднебља? Такође, како се живело иоком свих ииих зодина? Да ли је било, будући да сīе надомак вишенационалних крајева, иојава сукобљавања међу нацијама, и нарочишо, међу верама? Шийа вас је иодсшакло, рецише нам и ишо, да се, ири крају раиша, ирикључише борбама за слободу? Уосшалом, како сīе замишљали живои када се окончају раишни сукоби и када се буде живело, оиеш, у миру?

Приликом немачког бомбардовања Београда, 6. априла 1941. године, био сам затрпан у Улици Светог Саве број 12. Од око 250 грађана, који су се ту били склонили, из рушевина су извадили само нас троје. Током поподнева прикључио сам се стричевој породици. Избегли смо у Мали Мокри Луг, а неки дан касније прешли смо у село Болеч... У Београд смо се вратили после уласка Немаца, дакле негде средином априла.

Првих дана окупације чекао сам у редовима за хлеб и остале намирнице.

Био сам изненађен како су београдски Немци, које сам познавао као месаре и трговце, одмах обукли немачке униформе и укључили се у окупацијске послове.

Сажалевао сам избеглице са разних страна, а посебно оне који су дошли у Београд после разарања Смедерева, за које се организовано прикупљала помоћ.

У Београду сам, поред немачких, сретао и бугарске, мађарске, италијанске и усташке војнике.

Доживео сам и обележавање и хапшење Јевреја. Тужне су биле жуте траке на њиховим рукавима, као и натписи на јавном саобраћају „За Јевреје и Цигане – забрањено!” Знало се за логор на Сајмишту, поред Савског моста, на земунској страни.

Крајем јуна 1941. године, када су се прилике мало стабилизовале и када су прорадиле саобраћајне везе, отпутовао сам из Београда. Било је то после напада Немаца на Совјетски Савез. У Слатину сам дошао са италијанским пасошем, јер је тада мој крај био у италијанској окупационој зони. Путовање од Мокре Горе до Прибоја било је ужасно! Путовало се преко Вишеграда и Међеђе за Увац код Прибоја. Кроз такозвану НДХ (границу

између Србије и НДХ на путу и прузи у Добруну обележавао је намерно направљен слап воде) претресали су нас и прегледали, и то свакога часа, некакви војници који су на глави носили фес, али који су били обучени у униформе бивше југословенске војске. Око руке су носили натпис – на хрватској тробојници – Помоћна жандармерија.

На улазу у Пријепоље, где сам доспео од Прибоја после пешачења дугог 31 километар, била је – поред куће Сретена Вукосављевића, где је сада хотел „Парк” – застрашујућа усташка тврђава, коју сам релативно лако прошао, захваљујући италијанском пасошу.

Са Италијанима сам се срео на улазу у Бродарево. Поред рампе на путу, стајало је неколико карабињера, који су били смештени у два шатора. Деловали су веома доброћудно, ваљда и због пасоша који сам поседовао.

Моја појава у Слатини била је право изненађење. Чуло се да сам погинуо у бомбардовању Београда, па су већ били обављени и одговарајући обреди.

О школи се у то време није могло ни мислити. Осећала се извесна уздржљивост између православних и муслимана. Због тога су православни ноћу држали страже, аи преко дана су, на раду, били опрезни. Организовали су се, ради заштите, по војном принципу. Бродаревачка устаничка чета је у јулу заузела Бродарево, да би се почетком августа повукла на границу Србије и Црне Горе.

Проуштак муслиманска милиција напала је наше село Слатину 17. августа 1941. године. То је био крај идиле. Мој отац је тешко рањен у тој борби. Ми смо избегли у село Кичаву, Бјелопољски срез, онако како се ко задесио, без игде ичега. Два дана касније наши суседи муслимани су – из укупно 24 православне куће у Слатини – побили 12 домаћина, који су се из Кичева вратили у уверењу да им се од суседа неће ништа неугодно догодити. То је био и крај мирном добросуседству.

За време рата живели смо као избеглице, заједно са својим суседима, на простору између Бијелог Поља и реке Таре. Тада сам осетио изузетну људску солидарност, каква се никада и нигде више не може поновити. Моја породица за свој спас дугује неизмерну благодарност породицама Миљинка Кљајевића из села Кучаве, Мирка Вуковића и Николе Дедејића из Чокрлија, Милене Јоксимовић и Богдана Баковића из Бабајића.

Од напада на село Слатину 17. августа 1941. године, до 9. маја 1945. године, водиле су се у Средњем Полимљу непрекидне борбе између православних и муслимана. Многи домови су у црно завијени, куће опљачкане и спаљене. Остала су бројна сирочад, удовице, згаришта – као неми сведоци људског и суседског безумља.

У ратним годинама, у омладинској организацији сазревали смо много брже – и за оружје и за опште послове. Избегличкој омладини било је јасно да се само партизани боре против окупатора, а то је значило и против муслиманских и других квислинга. Према томе смо се углавном и одређивали, дајући и сами свој допринос тој борби. Међу избеглицама није

било четника, просто због тога што су они у нашем крају сарађивали са окупатором и што су се састајали са муслиманском милицијом.

Замишљао сам да ће – по окончању рата – живот бити идеалан. Желео сам да завршим школу. Због тога сам, већ 1945. године, напустио учитељску службу, за коју сам се био – преко курса – наводно оквалификовао. У ондашњим условима, та моја одлука могла се сматрати издајством!

Дакле, насџавили сџе школовање. Тада није било ѓриродно, ако смо вас добро разумели, да ѓаци и сџуденџи наџусџе своје ѓослове, да би до-крајчили школовање. Зашџо нисџе, када сџе већ одлучили да наџусџиџе учџељску службу и да насџавиџе школовање, оџишли у Колашин или неџде ближе, неџо сџе ѓимназију насџавили у Беоџраду, а касније и у Вршцу? Како је, у сџвари, изџледао живоиџ у џек ослобођеној земљи? Да ли је одџварао ваџим замишљањима из времена окуџације? Такође, колико су се насџавни ѓроџрами разликовали од ѓреџходних? Које ѓрофесоре – из џоџ дела своџ ѓимназијскоџ школовања – џамџиџе? Да ли су неки од њих изразиџије уџиџали на ваџе радозналости, џосебно на ваџа схваџања џемељних живоиџних и националних вредности? Уосџалом, које сџе иде-је о себи и свом живоиџу имали када сџе ѓоложили велику маџуру?

Моја жеља је била да се вратим књизи, и да завршим гимназију. Сазнао сам од познаника да је у Београду отворена гимназија за ратом ометене ученике. Због тога сам, уз доста ризика по живот, доспео из долине Лима у Београд, код стрица и стрине, и уписао се у V разред гимназије. Тада смо први пут од времена рата сазнали више једни о другима.

Марта 1946. године моји родитељи су дефинитивно напустили Слатину. Оставили су имање и населили се у Вршац. Тако сам и ја, прикључивши се породици, у Вршцу завршио VII и VIII разред гимназије.

Живот у Београду и Вршцу, одмах после ослобођења, па и касније, није био лак. Међутим, живело се у нади да ће једнога дана бити боље. Државне мере о рационализацији примљене су као нужно зло. Обавезни откуп, уз велике грубости и неправде, стезао је и исцеђивао село до изнемоглости. Било је у томе много самовоље безочних појединаца, који су – наводно у име власти – загорчавали живот и у свакоме гледали непријатеља. Срећан сам што у свему томе нисам био ангажован, ни по каквој основи.

У то време сам био дошљак и у Београду и у Вршцу, коме се, самим тим, није указивало поверење.

Рад у школи одвијао се нормално, у духу предратне, старе добре гимназије, за чијим каснијим растурањем и данас жалим. Постојале су и ваншколске делатности (литерарна дружина, дебатни клубови, додатни часови за проширење знања изван школског програма и слично). Ауторитет школе и професора се изузетно поштовао. У школи се предано и својски учило. Тој хармонији доприносили су и професори и ученици. По-

штовала се забрана изласка ученицима у град после 20 часова. То никоме није сметало.

Поратне генерације гимназијалаца имале су углавном изузетно добре и школски одговорне наставнике. На течају за ратом ометене ученике, током 1945. и 1946. године у Београду, књижевност ми је предавала Десанка Максиковић, која је на састанцима наше литерарне дружине први пут јавно прочитала необјављену „Крваву бајку” и „Писмо Немици”. Природно, то је у нама будило жељу да рата никада више не буде. Математику нам је предавао Јован Шапа, географију Павле Соколовић и Милисав Лутовац. Сви наши наставници били су врсни педагози, од којих се могло и имало шта научити.

Вршачка гимназија, чији сам ђак постао у VII разреду, септембра 1946. године, имала је, такође, велику репутацију. Књижевност нам је предавао Ристо Одавић, математику Александар Рогаткин, Милан Бербеч и Мирослав Живковић, историју Милка Шугин, географију Илија Лунгин и Лепосава Вуковић. Сви су нас ови наставници упућивали у градиво, али и у општу културу, родитељски и својски. Из мог вршачког разреда има данас неколико запажених професора универзитета и чланова академија наука (Сава Живанов, Александар Фира, Ђорђе Бекузаров, Дејан Сучевић, моја маленкост и други).

Примајући диплому о зрелости у Вршачкој гимназији 1948. године, желео сам да будем користан члан друштва и да се на тај начин, колико-толико, одужим родитељима, посебно мајци, која је била тиха жена. Није била богомољка, али се молила Богу, постила за здравље укућана, учила нас и саветовала да не падамо у искушења, да водимо рачуна о месту и улози у друштву, да нам мерило у животу увек буде – невољном помози колико год можеш и никоме не учини што не би желео да и теби други учини! У томе је било доста подстицаја и за моје даље школовање.

Шта вас је ујучило студијама етнологије? Да ли се радило о личној жељи да – и научно – схватите и пројумачите народни животи, дакле и народни животи свога краја или су постојали и неки други разлози што сте одабрали етнологију за своје студије? Како се тада студирало? Колико је и на карактер ваших студија деловао разлаз Југославије и источног лагера? Да ли сте, заправо, осећали да главне мере постојају – после тог раскида – научне мере? Које сте професоре највише ценили, а који су вас, ојет, лично највише подржавали, ја и помагали? Такође, каква је била духовна атмосфера међу студентима и у Београду ујучило? Уосталом, да ли сте, још у току студија, знали да ћете сав свој радни животи посветити науци?

Приликом избора студија колебао сам се између књижевности, историје и етнологије. Одабрао сам етнологију захваљујући стрицу Митру, вр-

сном етнологу и госпођи Лепосави Вуковић, професору географије у Вршачкој гимназије, која је – преко Цвијићевог „Балканског полуострва” – у VIII разреду увела антропогеографију.

Тако сам доспео на Филозофски факултет, на коме је протекао цео мој званични радни век, од студија наовамо.

Настава на Филозофском факултету, упркос тешкоћама просторно-материјалне природе, била је добро организована. Имао сам прилику да стичем знања код искусних наставника, који су, стварајући себе, стварали и нас – њихове ученике. Археологију је предавао Бранко Гавела, историју Иван Божић, народну књижевност Видо Латковић, дијалектологију Михаило Стевановић, латински језик Милош Ђурић, антропогеографију Војислав Радовановић, општу етнологију Мирко Барјактаровић, а етнологију народа Југославије Боривоје Дробњаковић.

Разлаз Југославије и источног лагера није битније утицао на карактер наших студија. Иначе, у души се лично никада нисам мирио са социјализмом који смо копирали из СССР-а. Дубок бол остао је из времена обавезног откупа пољопривредних производа, формирања сељачких радних задруга, расподеле стамбеног простора, масовних радних акција, увођења специјалних дозвола за пограничну зону, у коју је спадао и Вршац, што је, иначе, нас студенте највише погађало. За тим се временом није могло много жалити, па ни у идеолошком и научном погледу.

Трудили смо се да што више останемо у границама науке и да очувамо опште одреднице народног идентитета.

Ценио сам све професоре које сам напред споменуо. Дивио сам се и Белићу, Острогорском, Чубриловићу, Динићу, Новаку, Колендићу, Павловићу, Будимиру, Васићу и многим другима из тога доба. Били су то врсни научници, у сваком погледу.

Мене лично, највише су подржавали Боривоје Дробњаковић, који ми је предавао етнологију народа Југославије и етнологску музеологију и Војислав Радовановић, који ми је предавао антропогеографију.

Духовна атмосфера у Београду и међу студентима била је – за оне прилике – добра. Међусобно смо се дружили и расправљали о појединим темама са становишта разних струка – историје, књижевности, језика, филозофије, психологије, историје уметности, археологије и других наука. Организовали смо и научне групе и саопштавали, као студенти, резултате својих индивидуалних проучавања. На таквим састанцима говорио сам о Турцима – као етничкој заједници, затим о пореклу, улози и значају крсне славе, онда о остацима хришћанске религије код наших муслимана, као и о схватању и веровањима око млинара у нашем народу. Штампали смо и часопис „Огледи”.

Било је за оно време коштуњавих питања, али она нису била политизована, јер се више водило рачуна о чињеницама, а мање, много мање, о домишљањима. То ме је уверавало да убудуће треба сабирати грађу из

народног живота, и то непосредно на терену, па њу интерпретирати, без обзира на средину у којој будем радио.

Мом стремљењу ка науци допринело је и то што сам од 1950. године до дипломирања, до 1952. године, дакле на трећој и четвртој години студија, радио као књижничар у библиотеци Семинара за етнологију. Ту сам имао добре услове за рад. Писао сам и кратке белешке по новинама, под општим насловом – „Из наше прошлости”.

Међутим, упркос свему, нисам ни у сну помишљао да ћу, по дипломирању, остати на факултету. Као студент и књижничар, куповао сам по антикварницама књиге етнолошког садржаја, стварајући приручну библиотеку, са жељом да се, по дипломирању, посветим изради докторске дисертације. Због тога сам молио Министарство просвете да ме, као професора средње школе, распореди – била је тада планска расподела кадрова – у неки центар, можда баш Вршац, који је имао одговарајућу библиотеку, што би ми олакшало даље усавршавање.

После дипломирања, уместио у неку школу, како сће изражили од Министарства просвете, остали сће на Филозофском факултету. Како се то десило? Да ли је то била одлука неких ваших професора, од којих сће многе већ споменули или решење њада моћних просветних власти? Како сће, заправо, доживели могућности да се бавите, истовремено, и науком и педагогијом? Такође, шта све садржи ваша универзитетска биографија? Да ли је све шло, како се каже у народу, то реду или је било и преко-редних ситуација? Уостало, да ли је универзитетски рад испунио сва ваша очекивања и надања?

По дипломирању, на моје велико изненађење, остао сам на факултету. То је био предлог мојих професора са археологије, историје, историје уметности и етнологије, односно предлог Филозофског факултета, чију је молбу Министарство просвете прихватило и доделило ме на рад Филозофском факултету у Београду, на Катедру за етнологију, у звању професора средње школе, уз опаску у Министарству да сам ја једини човек коме се нуди Београд, а он тражи Вршац... Просто нисам поверовао, јер о томе са мном нико није разговарао.

Министарство је, како ми је касније речено, удовољило молби Филозофског факултета, очекујући да се уредно јавим на дужност. Тако сам и – званично – постао сарадник професора Боривоја Дробњаковића, на предмету етнологија народа Југославије.

Посао сам схватио крајње озбиљно. Због тога сам се припремао, свакодневно, за вежбе, на којима је још увек било слушаца са којима сам студирао. Мој однос са њима није се битно мењао. То је, уз уважавање мога положаја, и њима импоновало. Остали смо и касније у веома коректним односима.

Такође, професори су, чини ми се, били задовољни мојим радом. Поверавали су ми врло одговорне послове у настави, кроз које сам постепено и улазио у научну методологију.

Иначе, моја универзитетска каријера текла је релативно нормално. Професор средње школе постао сам, како сам већ рекао, 1952. године. За асистента сам изабран 1955. године, за доцента 1959, за ванредног професора 1971, а за редовног професора 1980. године.

Иначе, докторску дисертацију Бродарево и његова околина – коју сам припремио као расправу за Српски етнографски зборник, на инсистирање Боривоја Дробњаковића и Васе Чубриловића – одбранио сам 1958. године, по повратку са двогодишњег студијског боравка на Универзитету у Пекингу. Био сам први доктор етнологских наука у Југославији, из генерација које су студирале после Другог светског рата.

Упознавање са неколико кинеских професора антропологије и етнологије, као што су Пеј Вен Цун, проналазач Хомо пекиненсиса (Синантропа), затим У Жу Кан, Лин Јао Хуа, професор У, као и једногодишња сарадња у Пекингу са професором Н. Н. Чебоксаровом, који је у то време држао предавања на Универзитету у Пекингу, били су, рекао бих, судбоносни за мој даљи научни рад и научно опредељење.

Биофизичка антропологија постала ми је, уз етнологију, веома привлачна. То је добро уочио и професор Боривоје Дробњаковић, који ме је, по одбрањеном докторату, послао на специјализацију из антропологије код професора др Божа Шкерља и из етнологије Словеније код професора др Вилка Новака. У Љубљани сам упознао легенду југословенске антропологије и етнологије, Цвијићевог миљеника, професора др Ника Жупанича, научника велике ширине и светског гласа. Скоро двогодишњи боравак у Љубљани, као и сарадња са географима Антоном Меликом и Светозаром Илешичем, археологом Сречком Бродаром, историчарем Милком Косом и другима, деловали су плодотворно, и у научном и у наставном погледу.

Захваљујући професорима Божу Шкерљу, Нику Жупаничу и Сречку Бродару овладао сам биофизичком антропологијом, док сам у сарадњи са другима из етнологије уочио значај етничких процеса и етничке историје у обликовању људских заједница.

Заправо, испунио сам, чини ми се, жељу покојног професора Боривоја Дробњаковића, чији сам био асистент.

Кроз биофизичку антропологију сазнао сам доста о човеку као биофизичком бићу, а у етнологији о обликовању људских заједница, њиховом друштвеном, материјалном и духовном развоју.

Са таквом предспремом организовао сам 1959. године наставу антропологије на Филозофском факултету у Београду и држао наставу из предмета регионална етнологија народа Југославије. После смрти професора Дробњаковића, 1961. године, преузео сам наставу и из целокупне етнологије народа Југославије.

Током 1961. године, на моју велику жалост, остао сам и у етнологији и у антропологији „сирак тужни без иђе икога”. Умрла су у току неколико месеци три барда и моја велика пријатеља у овим наукама, професори Боривоје Дробњаковић, Нико Жупанич и Божо Шкерљ. Међутим, помоћ сам увек имао у наставницима са такозваног историјског дела нашег факултета, са археологије, историје и историје уметности, чијим сам студентима такође предавао.

Мој универзитетски рад је, мислим, умногоме испунио очекивања и надања.

Вас ипакли сће многе генерације етнологџа. Којих сће се иџадаџошких и насџавних ипринципа – од иџочейџка – ипродржавали? Да ли је иџа ваша, да кажемо, насџавна иџоетџика била заснована на вашим идејама или сће корисџили и мейџоде својих славних ипродесора, о којима сће мало ире са уважењем џоворили? Такође, како сће се односили ипрема сџуденџима? Да ли сће, иџоком џодина, сџекли оно важно осећање да сће моџли да ипреиџзнајџе даровиџе, иџоособно даровиџе за науку? Да ли сће их, можда, више иџомаџали неџо оне који су били само ипрџезни и којима је уџлавном било сџало до оџене? Шџа сће, реџиџе нам и иџо, иџраџили од својих сџуденџа? Колико сће усџевали да развиџеџе, иџа и неџуџеџе њихове самосџалне, иџа и иџраџалачке особине? Уоџиџе, да ли – и сада – одржавалиџе везе са својим сџуденџима?

Више од три деценије предавао сам антропологију и етнологију студентима Филозофског факултета у Београду.

За предавања сам се увек озбиљно припремао. Студенте сам прво упознавао са литературом, скретао им пажњу на важнија дела, а потом излагао одређену материју. Водио сам, при томе, рачуна да се може записати оно о чему говорим и да излагање у току часа представља садржајну целину.

Мој наставни рад ослањао се на методе мојих професора. Узор су ми у том погледу били Боривоје Дробњаковић, Иван Божић и Божо Шкерљ. Наравно, у обликовању предмета основу су чиниле, уз опште, и моје идеје.

Предавања су ми углавном са пажњом праћена. Оно што сам на часу излагао нисам се устегао да потпишем и учиним доступним јавности. Студенти су то поштовали и веома ценили. На испитима, сем са неколико студената из афричких земаља, нисам никада имао неспоразума.

Према студентима сам се увек односио коректно. Трудио сам се да њихову личност не повредим, не само у непосредном разговору, него, још више, на испиту, пред њиховим колективом. Поштовао сам концепцију кандидатовог излагања, а потпитања су следила онда када је одговор требало више поткрепити чињеницама. Чак и у случају ретких негативних одговора, растанци са кандидатом су увек били пуни обостраног разумевања, поштовања и уважавања. Негативан одговор, уколико га је било, ни-

када није значајно да се другом приликом не може добити висока оцена, ако је била заслужена.

Даровити студенти су се откривали кроз семинарске радове и на испитима. То је била прилика да се подрже и подстакну стваралачке склоности појединаца. Због тога су студенти често долазили, па и данас долазе, као стручњаци, који одавно раде у стручно-научним установама, на разговоре и консултације.

Поред рада на Универзитету у Београду, али и на другим универзитетима, били сте, и још сте, разуме се, веома ангажовани и у научном, стручном и јавном животу. Били сте, поред осталога, и директор Етнографског института Српске академије наука и уметности, затим шеф Катедре за етнологију и управник Одељења за етнологију Филозофског факултета, оснивач и челни функционер Антрополошког друштва Југославије, уредник Етнологских свезака, уредник издања Етнографског института САНУ, уредник Гласника и других издања Антрополошког друштва Југославије, и да не ређамо даље. Како сте успевали да се, уз главни и научни рад, бавите – иако ојсежно и доследно – и тим пословима? Да ли су вам они омогућавали, нарочито задужења на издавању књига и часописа, да остварите и оне своје замисли које су биле, у најширем смислу, део вашег стваралачког и духовног програма? Уостало, колико су те обавезе – сада сте, на пример, председник Управног одбора Етнографског музеја Србије – пружале прилику и за афирмацију, ширу јавну афирмацију етнологије, као и антропологије?

Дакако, био сам доста ангажован у наставном и научном раду. Циљ ми је био да етнологија и антропологија – као науке – помогну и допринесу развоју нашег друштва. Међутим, обе ове дисциплине савремена ангажована политика није радо гледала и уважавала. Тражило се, изгледа, више оно што раздваја, а не оно што међусобно повезује људе и обликује популационе и етничке заједнице у простору и времену. Ипак, упркос свему, ове наше научне дисциплине давале су свој допринос у оквиру универзитетске наставе, на научним скуповима, кроз стручне, научне часописе и одговарајуће едиције. Развијана је и међукатедрарска, међурепубличка и међународна сарадња. Саопштења су углавном публикована и доступна су јавности.

Директорску дужност у Етнографском институту Српске академије наука и уметности прихватио сам само због тога што је запретила опасност да Институт буде укинут. По статуту Института, директор је могао бити једино универзитетски наставник. На тој дужности, на којој сам се налазио од краја 1977. до краја 1982. године, разрадио сам, са сарадницима, пројекте: Еколошко проучавање Ђердапског подунавља и Срби у дијаспори. Централни проблем, који сам покренуо 1980. године, око кога су и

данас окупљени етнологзи Србије, представља пројекат Етничке и етнолошке одлике становништва Србије.

У периоду од 1978. до 1982. године поправљен је и материјални положај Института. То је омогућило да се обнови издавачка делатност, која је била у великом заостатку. Штампано је пет књига Гласника Етнографског института, тринаест књига – Посебних издања, шест књига Зборника радова и две свеске Посебних издања на страним језицима. Дакле, укупно је у Институту за то време објављено 26 књига, чији садржај чини значајан прилог нашој етнолошкој и антрополошкој науци.

На Катедри за етнологију, односно Одељењу за етнологију Филозофског факултета у Београду, покренуо сам 1987. године две едиције – „Етноантрополошки проблеми” – часопис (који до сада има десет свезака) и „Етноантрополошки проблеми” – монографије (којих је до сада објављено 20).

У оквиру Антрополошког друштва Југославије уредио сам 31 књигу Гласника Антрополошког друштва и 12 књига Посебних издања.

У Пријепољу се од 1973. до 1980. године одржавао сваке године, а после сваке друге године, научни скуп „Сеоски дани Сретена Вукосављевића”, чији сам иницијатор и организатор. До сада је објављено 17 зборника радова са тог скупа, док је 18. зборник у припреми.

Уредио сам (и дао име) прву и другу свеску часописа „Етнолошке свеске”, који издаје Етнолошко друштво Србије, као и неколико свезака часописа „Етнолошки преглед”, који је издавао Савез етнолошких друштава Југославије.

Све сам то сматрао саставним делом свога рада на науци, као што сам сматрао и оцењивање дипломских, магистарских и докторских дисертација, и то од Београда до Новог Сада, Загреба, Љубљане и Скопља.

Дакле, много тога је било део моје визије рада у етнологији и антропологији. То потврђују и тематске целине у оквиру споменутих едиција и расправа.

Са Етнографским музејем сарађивао сам још од студентских дана. Сарађивао сам и касније, као асистент професора Боривоја Дробњаковића. Често сам био представник Универзитета у управним телима Музеја. И тако је ишло, све до данашњих дана.

У Етнографском музеју налази се доста мојих фотографија са етнолошких проучавања у Србији. Тамо је и моја обимна збирка фотографија са двогодишњих проучавања у Кини.

Као наставник, Етнографски музеј сам сматрао „лабораторијом” Одељења за етнологију Филозофског факултета.

Као сарадник, давао сам иницијативу за рад у Музеју, за теренска и друга проучавања, за организацију стручних и научних скупова, за организовање пригодних изложби, посебно поводом великих јубилеја, као што су били Косовски бој, Велика сеоба Срба и друге...

Сада један број кустоса сарађује на пројекту „Етнолошка енциклопедија Срба и Србије”, чији сам иницијатор и руководилац.

Вероватно је све ово о чему сам говорио, као и опште мишљење запослених у Музеју, одлучило да ме Министарство културе Србије именује за председника Управног одбора Етнографског музеја Србије.

Све ове обавезе остваривале су се, уверен сам, захваљујући разумевању, подршци, помоћи и сарадњи некадашњих мојих студената, који ми у овим мојим пословима, као и моја породица, и данас пружају несебичну помоћ и подршку. На томе сам им веома захвалан, посебно породици, која је увек имала разумевања за овакве моје напоре.

Ваше основно научно поље у етнологији је – етнологија народа Југославије. Шта све обухвата ваш научни рад? Колико је ослоњен на наставну активност, а колико је, ојет, везан за самосталне пројекте? Такође, када сте у области етнологије почели да ширите темељске пројекте својих истраживања? Колико је томе, како верујемо, допринео ваш двогодишњи боравак у Кини? Уосталом, да ли бисте сада објаснили значење, али и допринос своје науке развоју наше етнологије?

Тачно, моје основно научно интересовање је – етнологија народа Југославије. Временом, оно се ширило, прво на Кину, а затим на свет.

Мој научни рад, иначе, обухвата неколико општих проблема, као што су – етногенеза и етничка историја јужнословенских народа, њихове антрополошке особине, њихов живот и обичаји, веровања, празноверице и усмено народно стваралаштво. Томе су посвећене и моје књиге – „Етнолошки преглед Словеније” (1972), „Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије” (1972), „У вртлогу живота, прилози историјској антропологији” (1978), „На животним раскрсницама, прилози етничкој антропологији и етнологији” (1987), „Писци наше етнологије и антропологије” (1987) и „Народна култура у Србији” (на пољском језику, Краков, 1991).

Међу појединим питањима пажњу је привукло и проучавање колоништа у Војводини, насељених после Другог светског рата, односно последице њиховог прилагођавања и прожимања са староседеоцима, и обратно.

Занимљиво је и проучавање племена и његовог раслојавања, као друштвено-историјске категорије, као и значај црногорског етничког развоја за теорију о етносу у етнологији и антропологији.

Известан број мојих радова посвећен је етногенези и етничкој историји Словена и јужнословенских народа.

Разматрао сам и постанак, развој и улогу крсне славе, улогу жене у крвној освети, гостопримство и неке друге одреднице нашег становништва, пре свега о односу појединца према заједници, и обратно, о обавезама заједнице према своме члану.

Разматрањем о усменом народном стваралаштву скренуо сам пажњу на улогу појединца у стварању наше народне поезије. Бавио сам се и усменим умотворинама као извором за етнолошка проучавања, као и мотивом

„Омера и Мериме”, траговима авункулта (односно, односима ујак–сестрић у песмама), тужбалицом као обредном песмом, и слично.

Покретао сам и нека питања из етничког плурализма балканских народа, као и процеса исламизације у нашим крајевима.

ОвOME се придружују расправе, на основу личних теренских проучавања, о животу и обичајима народа Кине и етничким одликама појединих народа и етничких заједница света и њиховом данашњем распореду и простору.

Већина мојих радова проистекла је из предавања која сам држао студентима и на научним скуповима. Неки радови су били везани за истраживачке пројекте, али опет у функцији наставе.

Мислим да је мој наставни рад доста допринео развоју наше етнологије у домаћим и ширим оквирима. Покренуо је питања поручавања етноса, етничке историје и етничког идентитета, затим проучавање схватања и дефинисања основних етничких одредница (род, братство, племе, народ, нација), образовање локалних заједница, етничких језгра и њиховог развоја у народе и нације (Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци, муслимани).

Проучавање народне религије, обичаја и веровања добило је шири смисао. То потврђују и истраживања некадашњих мојих студената, сада угледних научних радника. Томе је, свакако, доприносила и моја отвореност према прихватању нових идеја и њихових научних разматрања.

Један сīе од уīтемељивача – о шоме је већ било речи – анīтропологије у нашој земљи. Да ли сīе увођење ше науке у наш јавни живои везали за своја шрагања у еинологији или сīе до шогџа дошли независно? Који су ваши основни шослови у овој, за наше услове и недовољно шознаиој и недовољно шризнаиој, науци? Како сīе налазили, рецишīе нам и шш, везе између еинологије и анīтропологије? Уоишшīе, које сīе задашīке – у обласшīи анīтропологије – себи шосшавили?

Основне представе о антропологији – као науци – стекао сам на Филозофском факултету у Београду код професора др Симе Грозданића. Он нас је, као биолог, увео у науку о човеку, односно у антропогенезу, и то преко радова врсног, светски признатог, руског и совјетског професора Московског универзитета др Виктора Валеријановича Бунака, са којим сам касније и сам успешно сарађивао, затим преко дела Чарлса Дарвина, као и преко радова немачког антрополога Рудолфа Мартина (*Lehrbuch für Anthropologie*).

Јасно је било да се мора прво упознати индивидуа, као темељ, па онда пратити њен биолошки, културни и друштвени развој, што спада у област етнологије, као науке о народу, односно о људском друштву.

После студијског боравка у Кини (од 1955. до 1957. године), било ми је јасно да се биофизичка антропологија и етнологија међусобно допуњују. Реч је, фигуративно речено, о биолошком јединству целог и његовом фи-

лозофском значају. Још јасније је то било, изгледа, мом шефу, професору Боривоју Дробњаковићу, који је антропологију слушао код Јована Ердељановића, па ме је, као што сам већ рекао, упутио на специјализацију код професора Божа Шкерља у Љубљану.

Упознајући се подробније са антропологијом кроз општу антропологију професора *Божа Шкерља*, чију сам књигу *Ойшїа анїтроїолоџија* превео са словеначког језика 1960. године, као и његову расправу *Анїтроїолоџија и еїнолоџија* (1959), још више сам проширио знања из обе науке, и међусобно их повезао. Са пажњом сам слушао предавања, а касније читао и Шкерљове књиге *О народима без меїтала* (1962), чијем сам излагању, што се и из предговора види, и сам допринео и *О двоношцу који мисли* (1963)... Касније сам своја сазнања проширио чувеном антрополошком школом Јана Чекановског из Лавова и Познања, потом антрополошких центара из Вроцлава и Кракова, као и сарадњом са професором А. Шавантреом из Париза.

Све је то за нашу средину представљало новину, која се у универзитетским студијама радо прихватала. Антропологија је, тако, добила место на универзитетима у Београду, Новом Саду, Љубљани, Ријечи, Загребу, Сарајеву, Тузли, Скопљу, Нишу, Никшићу и Титограду, односно Подгорици.

Везу између антропологије и етнологије нашао сам на вертикали порекла човека, односно антропогенеза, историјска и етничка антропологија. Са тог становишта сам проучавао остатке праисторијског човека у нашој земљи, затим протобалканске физичко-антрополошке особености становништва Балканског полуострва, ендогамне групе и друштвену ендогамију, инцест, расизам и расне предрасуде, плурализам балканских народа, етнос и популацију у антропологији. Такође, таква концепција је била усредсређена и на биофизичке одлике становништва ове земље.

Овакву концепцију следили су, и следе, многи моји студенти и сарадници, од Љубљане до Скопља. Посебно истичем проучавање скелетних популација мог ученика и сарадника Живка Микића на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду.

Данас је знатно мање белина на антрополошкој карти наше земље и Балканског полуострва него што је то било само до пре неку деценију. Уосталом, од 1959. године наовамо, постоји Антрополошко друштво Југославије, са јасним истраживачким циљевима у развоју свих антрополошких дисциплина. То Друштво је 1976. било иницијатор организовања Европског антрополошког друштва, а 1988. године домаћин XII међународног конгреса за етнологију и антрополошку науку, који се сваке четврте године одржава не само у другој земљи него и на другом континенту.

Иако је о томе већ било речи, овај део разговора бисмо завршили њиховим о вашем духовном програму, о оном програму који – већ деценијама – остварујете у насиви и у науци, како у етнологијској, иако и у ан-

ѿројолошкој науци? За које сѿе се идеје, рециѿе нам и ѿо, доследно заузимали? Уојѿиѿе, како бисѿе, рецимо у неком исѿоведном ѿону, оѿисали своје духовно анѿажовање?

Мој животни идеал био је да радим као наставник. За тај посао сам се озбиљно припремао. Могао сам да предајем историју и географију, јер смо те предмете, управо из тих разлога и слушали по шест семестара.

Дакле, нисам ни сањао да ћу, по завршетку студија, остати на Филозофском факултету у Београду. За мене се са те стране није имао ко залагати, нити ме препоручивати. Учинили су то, искључиво према свом уверењу, савести и поштењу – и без мога знања – моји уважени професори, на основу увида у мој дотадашњи школски рад, верујем претпостављајући да ћу оправдати њихово указано поверење.

Тако сам се, изненада, нашао и у Научном већу Филозофског факултета у Београду, и то заједно са најистакнутијим носиоцима наших хуманистичких наука средином XX века, као и њиховим следбеницима, и садашњим угледницима.

Останак на Филозофском факултету био је за мене, говорио сам и раније о томе, изненађење и велика и морална, и научна, и друштвена обавеза. И знао сам да то поверење и та част нису смеле бити, с моје стране, ничим доведене у питање... И то је била основа мог духовног програма!

Иначе, мој основни задатак био је да кроз етнологију и антропологију укажем на токове досељавања Словена на Балканско полуострво и на њихову диференцијацију у оквирима етничких језгра (касније народа) и заједница са којима су долазили у додир на данашњем јужнословенском простору. Значи, желео сам да проучавам етнички идентитет, у оквиру појединачног, посебног и општег. Отуда, вероватно, и није било повода за полемике, чак ни у време сулуде „етногенезофобије”.

Уосталом, моја проучавања су се заснивала на археолошким, антрополошким, историјским и етнолошким чиниоцима, као и на проучавањима народног живота, обичаја, етничких одлика, народне самосвести и других особина које чине интегративни део сваке етничке заједнице. Таква схватања и такве научне опсервације настојао сам да пренесем и на своје студенте.

Важан агенс у мом духовном одређењу представљала је и тежња за афирмацијом наше етнологије и антропологије. Због тога сам често организовао међукатедарске и међурејубличке научне скупове, којима су увек присуствовали и истакнути етнологи из разних европских, па и ваневропских земаља. На тим састанцима разматрала су се многобројна питања, на основу којих се могло пратити – ко смо, откуда смо, шта нас повезује, а шта нас чини различитим од осталих!

Залагао сам се и да се развој сваке заједнице мора посматрати као процес! У том опсегу сам истицао етнос у етнологији, односно популацију у

антропологији – као исходиште развоја свих других сложенијих етнобиолошких заједница.

Била ми је жеља да кроз културне слојеве и њихову анализу утврдим постоје ли аутохтоне културе овог нашег простора. Међутим, показало се да се етничке заједнице међусобно толико прожимају да се, са научног становишта, уопште не може говорити о аутохтоности било које групе на Балканском полуострву, па и шире.

Мој циљ је био и афирмација нашег традиционалног културног наслеђа. Желео сам да се народни живот и народни обичаји разматрају као део колективног народног стваралаштва и погледа на живот и свет. Мислим да је овакво схватање, уз проучавање етничког идентитета, ушло у нашу науку о народу, па и у општу етнологију.

Тражио сам и да се теоријски закључци изводе на основу анализа конкретних чинилаца народног живота. Трудио сам се да се наше традиционално народно стваралаштво посматра као допринос општем културном развоју човечанства. Отуда сам, између осталог, захвалан Јагјелоњском универзитету у Кракову, који је 1991. године објавио на пољском језику моју књигу *Народна култура у Србији*, као и Етнологском факултету у Пекингу (НР Кина), који је 1987. године у својој „Етнологској енциклопедији” – на основу моје књиге *Народи и етничке заједнице свећа* – појединачно приказао Србе, Црногорце и остале јужнословенске народе.

Чини ми се да су добро, на ширем плану, прихваћена и моја разматрања о етносу. Повод за такво уверење дају ми закључци Валерија Павловића Алексејева и Сергеја Александровича Токарјева, чија се међународна антрополошка и етнологска репутација, као и професора Андреја Малиновског и Јануса Пионтека у Пољској, ничим не доводе у питање.

Један од циљева мога рада било је и међурејубличко и међународно повезивање наших етнологских институција. Томе су доприносили научни састанци посвећени конкретним питањима, као што су били – *Дар као етнологски проблем*, *Промене у традиционалном породичном животињу и Традиционална култура у животињу савремене сеоске заједнице...* За представљање наше етнологске науке у свету користило је и организовање Међународног етнологског семинара *Seminarium ethnologicum* за наставнике и студенте, коме су – будући да је одржан у време летњег распуста – присуствовали, заједно са својим студентима, и наставници етнологије из многих европских земаља.

Моје духовно опредељење односило се и на чување оквира и континуитета нашег антрополошког и етнологског наслеђа. Данас су чак и најсуровији критичари прихватили вредност Цвијићевог проучавања етнологских особина, Дворниковићевог дела „Карактерологија Југословена” или податке етнологског значења у списима Глигорија Божовића и других аутора. Та питања су садржана и у мојој књизи *Писци наше етнологије и антропологије*, о чијим сам резултатима писао и раније, препоручујући их – као полазиште – од првог дана наставничког рада својим студентима.

Када се ради о исповедном тону, који сте тражили, у мом духовном ангажовању најтежа ми је била борба са самим собом – да не подлегнем тренутку времена, односно да не упловим у медиокритетство, посебно да не подлегнем нежељеном политичком тренутку. За то сам налазио ослонац у Српском етнографском зборнику, светској етнолошкој литератури и делима класика – носилаца наше етнолошко-антрополошке мисли, међу којима су, на првом месту, Јован Цвијић, Јован Ердељановић, Стојан Новаковић, Тихомир Ђорђевић, Боривоје Дробњаковић, Владимир Дворниковић, Веселин Чајкановић, Нико Жупанич, Божо Шкерљ, Константин Јиричек и Владимир Ћоровић, али и многи моји савременици – носиоци археолошке, антрополошке, етнолошке и уопште културно-историјске мисли, најпре на Филозофском факултету у Београду, а потом и знатно шире, од Атлантика до Кине.

Рецимо, нападање источњачком мудрошћу и сагледавање света у простору и времену, као и одгонетање истовремених центара развоја на основама земљорадничке културе у разним континентима (Азија и Америка, на пример), још од праисторије, омогућило ми је познавање кинеског језика, којим сам овладао у време студијског боравка у Кини.

Највећи ослонац из кога сам црпео снагу и подстицаје било је наше усмено народно стваралаштво – песме, изреке и пословице, али и Цвијићеви „Антрополошки проблеми Балканског полуострва” и „Балканско полуострво и јужнословенске земље”... Разуме се, пратио сам и културни и јавни живот, колико је то било могуће у нашим условима.

Други део разговора бисмо посветили оштријим темама, али у првом реду онима које се тичу нашег научног и јавног деловања, о коме смо управо подробно говорили. Почели бисмо од етнологије. Та наука, без сумње је, има велике традиције и има, сигурно је, велики утицај на животи, јавни и национални. Како бисмо ширем аудијоријуму – узмимо да су то слушаоци овог циклуса емисија и читаоци ове књиже – разјаснили садржаје, резултате и значење етнологије? Који су најзаслужнији њени носиоци – у прошлости и данас? Да ли је њен долог, рецимо нам и то, признај у целини наука, сходно њеним значењима и њеним могућностима? Уосталом, која су најважнија данашња задужења етнологије?

Најкраћа дефиниција етнологије гласи – то је наука о човеку као друштвеном и духовном бићу, односно наука о људским заједницама и народима, која се развила током XIX века. Име је добила угледањем на друге науке, по грчкој речи – етнос, односно народ. Етнологија проучава етничке процесе, народну материјалну, друштвену и духовну културу (живот, обичаје, веровања, религију, знања и уметност).

Код нас је Вук Караџић први отпочео систематска проучавања народног живота, обичаја и стваралаштва. У другој половини XIX века њега су

слагали многи, али са мање успеха – Вук Врчевић, Вид Вулетић Вукасовић, Вук Поповић, Богољуб Петрановић, Милан Милићевић и други.

Поред Вука Караџића, творац наше научне критичке етнологије је, нема сумње, и Јован Цвијић, који је, иначе, био творац антропогеографије у нас и први званични професор етнологије. На етнологији је радио и Тихомир Ђорђевић. Док је Цвијић истицао значај природне средине, и то повезивао са развојем људских заједница и културе, Тихомир Ђорђевић је урањао у културно-историјске проблеме, описујући поједине етничке одређенице, творевине колективног ума и духа. Дакле, Цвијићев и Ђорђевићев метод су се разликовали, али и међусобно допуњавали. Оба су оставили дубок траг у нашој етнологији.

Захваљујући Јовану Ердељановићу, проучене су основе нашег племенског друштва.

И Сима Тројановић и Веселин Чајкановић, уз Тихомира Ђорђевића и Јована Ердељановића, проучавали су српске народне обичаје и народну религију.

Међу заслужне етнологе треба убројити и сабираче грађе о народном животу, као што су учитељ Андрија Јовићевић, свештеник Саво Накићеновић, браћа Трифковићи и многе друге.

За наше етнолошке проблеме занимали су се и странци, међу којима и Павле Ровински, Алојз Шмаус, Едмунд Шневајс, Фридрих Краус и други.

Свој удео у проучавању живота и обичаја има и Милорад Медаковић, а народне поезије и погребних обичаја Матија Мурко.

Овом приликом се не би могли заобићи ни Душан Недељковић, Боривоје Дробњаковић, Војислав Радовановић, Миленко Филиповић, Петар Петровић, Митар Влаховић, Јован Вукмановић, Обрен Благојевић и многи други, чија дела представљају исходиште наше етнолошке мисли и њеног виђења живота и света.

Значајно место у проучавањима народних игара заузеле су сестре Јанковић, Оливера Младеновић, као и Слободан Зечевић.

О садашњим посленицима овом приликом не бих говорио, сем што бих могао да констатујем да се на одређеним проблемима ради у свим етнолошким дисциплинама. Томе запажен допринос дају сарадници у Етнографском музеју, Етнографском и Балканолошком институту САНУ и на Одељењу за етнологију Филозофског факултета у Београду.

Данашњи положај наше етнологије није много завидан. Нека њена решења савремена политика чак и заобилази. Највише се, ипак, ради на чувању и презентацији етнографског наслеђа у Етнографском музеју у Београду и Војвођанском музеју у Новом Саду, као и у завичајним музејима у Србији. Етнографски институт САНУ усмерио је своја проучавања у утврђивање српског етничког идентитета, а Одељење за етнологију Филозофског факултета у Београду организује рад на „Етнолошкој енциклопедији Срба и Србије”, у чему се доста одмакло, затим на проучавању култу-

ре града и села као друштвене заједнице. Штета је што се постепено запостављају етнолошке монографије предеоних целина, које су, као и проблемске студије наших претходника о појединим питањима, уздигле српску етнологију на висок пиједестал. Истина, планирана је обрада неколико монографија овога типа у оквиру Етнографског одбора Српске академије наука и уметности и Етнографског одбора Црногорске академије наука и уметности, пре свега у пограничним подручјима Србије и Црне Горе. Ради се и на истраживању етнолошких одлика Црне Горе.

Ипак, један од најважнијих задатака етнолошке науке савременог доба је „Етнолошка енциклопедија Срба и Србије”, пошто ће се у њој најцеловитије моћи приказати српски етнички простор, етничка историја српског народа и његово традиционално материјално и духовно стваралаштво. Надајмо се да ће овај подухват – кроз Вукову задужбину и уз помоћ Владе Србије – ускоро бити реализован.

Слично претходном ишћању о етнологији, желимо сада да иосћавимо и ишћања о антропологији. Зашћо је ића наука ићако касно код нас иосћала иознаића, можда још и неиризнаића? Које су моћућности ове науке, ићак нове за нашу јавносћ? Да ли су нови кадрови, које и ви образујете, у сћћању да иошћуно афирмишу ову науку? Уосћалом, да ли се овој науци ићек ошћварају главна враића ваше науке?

Као наука, антропологија се развија од средине XIX века.

Код нас је већ средином XIX века отпочело проучавање трагова праисторијских људи и остатака њихових култура (Панчић, Валтровић, затим Цвијић, Ђорђе Јовановић). Доста је урађено и у проучавањима носилаца неолитске културе. Треба поменути творца културе Лепенског вира. Нико Жупанич је утврдио етнички слој и име прве етничке заједнице у балканским просторима, коју је назвао Пелазги. Идентификовани су и носиоци културе гвозденог доба (Илири, Трачани и Келти), као и творци и носиоци култура нама ближих епоха (Хелени и Римљани). Утврђивању ове етнографске компоненте, поред Жупанича, свој допринос је дао и Владимир Дворниковић, а уз њих, радећи на антропологији, и Бранимир Малеш.

Нажалост, веза се кида и у време Првог и у време Другог светског рата... Увек се морало почињати из почетка!

Мој сусрет са професором Божом Шкерљом, и рад на његовој Катедри, током 1958. и 1959. године, помогао ми је да се ближе упознам са свим антрополошким дисциплинама, пре свега са проблемима историјске и етничке антропологије. Уз историјску и етничку антропологију, развијала се, потом, истина лагано, и комплексна биофизичка антропологија.

Нешто касније основано Антрополошко друштво Југославије у своје редове окупило је све оне који су осећали да им је антропологија неопходна за решавање одређених питања уже струке.

После смрти Нике Жупанича и Божа Шкерља, 1961. године, мој удео у окупљању сарадника на антрополошким проучавањима, као и професора Живојина Гавриловића из Новог Сада, био је приметан. Тако се на Филозофском факултету у Београду развила историјска, етничка и културна антропологија. Радило се и на антропометрији и анатомији, као и биолошкој, спортској и медицинској антропологији. Доста јак центар, посебно за биолошку и спортску антропологију, са антропометријом, развио се у Новом Саду. У Нишу се, опет, формирао центар за стоматолошку антропологију, док се у Црној Гори негује етногенеза и биофизички развој, од праисторијских до савремених популација.

Вероватно се не може негирати да су се уз нашу помоћ развили и центри у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији.

Иначе, антропологија није само теоријска, већ је она и примењена наука. Она је, отуда, нашла своје место у медицини, спорту, школи, индустрији. Управо због тога, морају се, и то што пре, установити антрополошки стандарди нашег становништва, који су неопходни ради израде одговарајућих калупа наших популација, како би се, на пример, олакшала израда конфекције, обуће и другог. До промена мора доћи и у изради пултова за рад, у димензијама намештаја, пропорцији возила и свега осталог што је човеку потребно у свакодневном животу, како се не би непотребно замарао. Рецимо, код нас данас у клупама истих димензија седе и основци и студенти, иако се њихове биофизичке одреднице јасно разликују. Онда, на тржишту се за ногу личку, да тако кажем, нуди ципела бечка, и тако даље.

Људско живљење тражи помоћ антропологије. У томе је њена будућност. Отуда је, и у нашим условима, а и другде, антропологија наука будућности, и то и у научном и у практичном смислу. Верујем да ће се за њу, више него до сада, наћи одговарајућа средства.

Рекли смо, сада сѐ председник Ујравног одбора Етнoграфског музеја Србије. Раније сѐ, ојет, годинама руководили нашом највишом научном установом – Етнoграфским институтом САНУ. Дакле, у току сѐ рада у етнологији. Да ли су урађени или су у току сви важнији њослови у нашој етнологији, као и у установама које делују у њену користи (мислимо и на музеје, али и на научне и наставне установе)? Постоје ли за све ње њослове и материјални, и кадровски и сви други услови? Уопште, каква је заинтересованост јавности за ову науку и њене институције?

Као наставник етнологије и антропологије, активно пратим рад наших стручних и научних установа.

Установе су, у односу на претходне периоде, добиле већи број сарадника. О њиховим програмима сам већ говорио. Свакако, за реализацију њихових програма постоји одговарајући стручни кадар. Примера ради, ма-

терију, коју сам пре две деценије сам излагао студентима, данас предаје осам наставника. То сматрам, признајем, и својим личним успехом.

И у музејима и у Етнографском институту повећао се број сарадника. Створена је и – преко завичајних музеја – релативно густа мрежа истраживачких пунктова у Србији и Црној Гори.

Иначе, заинтересованост јавности је веома велика. Велики део јавности је стварно заинтересован да се врати појединим традиционалним вредностима, духовним пре свега. У томе могу да помогну етнологи, нарочито они који раде у музејима. Такође, свако жели да сазна основно, барем, о свом крају, својим прецима и њиховом животу, обичајима и веровањима или нормама понашања, на којима и сам почива или се од њих удаљава, често на општу штету. Нажалост, у наше време, из ових и других разлога, има и доста „надриетнолога”.

Међутим, иако су потребе друштва за радом ових установа све веће, њихове материјалне могућности су све мање. То значи да су финансијска средства ових установа више него скромна. Рецимо, сарадници Етнографског музеја – захваљујући углавном личном ентузијазму, то се мора признати! – обављају успешно и веома савесно свој посао, следећи и развијајући нашу етнографску и антрополошку концепцију комплексних етнологских проучавања предеоних целина Србије, истовремено чинећи све да набаве што више материјала из тих простора. И друге наше институције су слично ангажоване, мада су више усмерене у правцу нешто апстрактнијих теоријско-методолошких разматрања и проучавања српског етничког идентитета Срба у дијаспори.

Будући да смо, још увек, на њимама ваше струке, занима нас како ви – као научник – гледате на етнологију културу народа. Да ли се она, и даље, еволиутивно развија или већ консолидира и неке осмишљеније програмске акције? Да ли етнологима у томе помажу, довољно, и остали друштвени чиниоци, масовни медији пре свих? Уосталом, да ли је етнологија култура народа превазишла границе и садржаје традиционалне народне културе?

У данашњим условима етнологска култура народа је, нажалост, доста скромна. Пристигле су генерације које никада нису осетиле идилу традиционалних породичних празника, као што су крсна слава, Бадњи дан, Божић, Ускрс, Ђурђевдан, уранак, ивањданске ватре, петровданске лиле и многе друге манифестације, које су, у раније доба, релаксирале живот, али и подстицале и развијале заједништво, однос према члановима породице, друштву, јавном животу и понашању.

Изменио се и однос према старијим. Превладали су јавашлук и склоност према неуљудном понашању на јавним местима, као и рушење приватне и друштвене имовине и слично. И односи у породици су углавном поремећени, што се одражава и на шире односе, односе у друштву.

Тим поводом подсетио бих се једне велике народне опаске, која би се морала чешће понављати – Ономе коме нешто није дало мајчино млеко, кравље му није надокнадило!

Нажалост, још увек немамо неки осмишљенији програм о ревитализацији позитивних традиционалних облика из народног живљења у средствима јавног информисања. То је добрим делом последица неупућености оних који раде на таквим програмима. Многе ствари се, отуда, вулгаризују. Мени се чини да је за то најбоља илустрација група „Рокери с Мораву” у Србији или „Бекна” у Црној Гори. Њихови програми су увреда за наше сеоско становништво, које је увек било активни чинилац живота. Заправо, било је, док га скоројевићи нису почели да потискују са историјске сцене.

Мислим да је време да се мало више вратимо нашој етнопсихологији и нормама понашања. Због тога би се средства јавног информисања морала више ослањати на наше традиционално културно наслеђе. У ствари, крајње је време да се из средстава информисања потисну увезени отпаци и, тако, прекине тровање наше друштвене и културне јавности.

Уосталом, наша култура има шта да покаже свету, као што је то и до сада чинила!

Осматрано са научних стајалишта, значи и са стајалишта ваше науке, шта је све – сада – народ? Колико је омеђен или, барем, оштерећен традицијама, а колико је, ојет, у сагласности са укућним развојем цивилизације? Да ли је народ, на пример наш српски народ, свестан свих својих могућности, својих ауθενитичних могућности? Такође, колико су овековне комуникације, рецимо повећана покрећивости људи, учиниле да дође и до додира, па и међусобних утицаја народа? Да ли су последице и у губљењу неких посебности или, могуће је, баш у њиховом снажењу? Уосталие, како наука, и ваша наука дакле, осматра народ?

Питате шта је – народ... Чини ми се да сам на ово питање одговорио, барем делимично, у својој расправи Етнолошки приступ проучавању српске нације и у својој књизи *Народи и етничке заједнице свешта*.

Народ је друштвено-историјска категорија, заједница крвног сродства... Реч народ се у етнолошкој литератури узима као ознака одређене друштвене заједнице, нешто што се само по себи подразумева као таксономска категорија у којој је примарна свест о припадности. Временом, појам народ се повезао, по језичком заједништву, са заједничким културним животом, а у историјском смислу и са заједничком традицијом и политичким системом. Народ је као заједница повезан и са заједничком судбином, заједничким интересима и заједничким односом према другим сличним заједницама.

Заједничка историја представља значајну компоненту у обликовању јединствене народне културе, чиме је међусобна веза одређених заједница постала још чвршћа. Овоме се, као консолидациони чинилац, додају и пси-

хичке особине које имају значајну улогу у идентификовању сваке народне заједнице.

Српски народ се, на пример, развио рубним повезивањем племена и њихових територијалних заједница. Српска етничка заједница је у току консолидовања прошла кроз низ етапа у којима се народ формирао на етничкој припадности, али и интеграцијом и других етничких елемената, који су временом прихватили осећање припадности српском народу.

У току развоја српског народа створени су територија, заједнички живот, историјска прошлост, донекле и антрополошки изглед, језик, писмо, литература на народном језику, вера, специфичан стил живота и, што је, можда, најважније, свест о припадности српском народу.

Пресудан период у консолидацији Срба чини раздобље Немањића. Из старог кристалizacionог језгра изобликовала се свест о етничкој прошлости, коју најбоље потврђује употреба српског имена приликом сеоба и пада самосталне државе (1459) под турску власт. Срби су тада настојали да се прилагоде свету који се мења. Међутим, свест о етничкој повезаности није ишчезавала – нити падом националне државе, нити изумирање „сватородне” династије Немањића.

Српски народ, кроз историјску дубину (родослови, сазнања о српским царевима, деспотима, српској господи) остајао је веран традицији, својој вери, сопственим законима, наслеђеним обичајима. Овај традиционализам био је пресудан да се српска свест учврсти и пренесе, касније, кроз задругу, село и кнежину и да се у време тешке турске власти – јачањем српског патријархалног друштва – изгради српски човек, онакав какав се јавља у народној маси у XIX и XX веку. У овом случају традиција је била основ за развој једне нове цивилизације и сталешког друштва (сељаци, занатлије, трговци, радници, интелигенција).

Сваки народ је, и српски, свестан својих могућности. Кризе се плаћају жртвама, али се, по правилу, из њих налази излаз.

Ововековне комуникације су повећале покретљивост. Дошло је до масовних расељавања током и после Другог светског рата, некада због војске, службе или школовања, а некада, опет, због планских насељавања у Војводини. Установљене су, тако, нове везе и додири. Међутим, претпоставља се да је разарање (а не распад!) Југославије од стране Хрватске и Словеније пореметио сродничке везе између девет милиона људи.

Такође, архитектура по градовима, приградским насељима, селима и туристичким местима сведочи о прихватању туђих градитељских стилова. Утицаји се осећају и у саобраћају, култури становања, одевању, исхрани, прилагођавању новим условима живљења. У ствари, везе међу људима и народима су перманентне. То потврђују граничне и лимитрофне области. У свакој земљи, па и нашој, око 20% становника чине припадници друге националности, што је најбољи доказ међусобних додира и утицаја. Разуме се, последица има, али то су уобичајене појаве у развоју сваког друштва, па и нашег.

Народни живот се развија, издвајајући, при томе, оно што чини саставни део народног бића, и тако ствара нове вредности које улазе у ризницу традиционалног народног културног наслеђа.

Етнологија будно прати све промене до којих долази у раслојавању становништва, његове материјалне културе, његовог друштвеног живота и духовног стваралаштва. Реч је о континуираном јединству, и његовом општем значају.

Сада бисмо вас замолили да нам изнесете и своје погледе о неким сасвим актуелним питањима. Како етнологија види српски народ, његово порекло, његов развој, његову културу, али и његове могућности? Да ли околности да Срби, вековима већ, заједнички живе са другим народима, утиче повољно на њихову вишталност и на њихову способност да – живећи заједно – не изгубе своју самосталност и своју особеност? Такође, има ли појава да јачи и развијенији народи „прогушају”, не кажемо покорне, мање народе, у који се убраја и српски народ? Да ли је заузимање за етничку чистоту реално, с обзиром на светске тенденције повезивања народа, о којима сте управо говорили? Уостало, шта је све данас етнологија слика Срба, српског народа и Србије?

Срби су, уз Хрвате, једини јужнословенски народ који је своје име донео из словенске прадомовине, северно од Карпатског лука. Учени византијски цар Константин Порфирогенит записао је – на основу податка из VI века – да се у X веку Срби простиру јужно од Саве и Дунава, од Цетине на западу, па скоро до Тимока на истоку и до планинског развођа између црноморског и јадранског слива на југу. Реч је, вероватно, о племенским партикуларистичким заједницама, које је повезивала свест о заједничком српском припадништву.

Половином X века Србија се простирала између Врбаса и Ибра, а на северу до Саве. Из тог времена познате су и две српске географске области – Рашка, на истоку и Босна, на западу, која је у то време чинила интегрални део Србије.

Ипак, у то време, поред Србије, постојале су – од Цетине до Бојане, дуж Јадранског приморја – области насељене Србима. Од Цетине до Неретве била је Неретвљанска област или Паганија (касније Крајина), са острвима Брач, Хвар, Корчула и Мљет. Бројан српски елемент на тим острвима потврдила су недавна антрополошка истраживања загребачких антрополога, као и професора Шавантреа из Француске. Од Неретве на исток пружало се Захумље, а од Дубровника до Боке Которске – Травунија, односно Требиње са Конавлима. Од Боке Которске до Бојане простирала се Дукља... У свим овим областима током X века учвршћивала се свест о припадности српском народу.

На прелазу из X у XI век Србија се поделила на – Босну и Рашку. Стевану Немањи је пошло за руком да у XII веку поново окупи српске земље

у одговарајућу политичку целину. Немања је припојио жупе дуж Велике и Јужне Мораве, од ушћа Јасенице у Мораву до Грделичке клисуре. Том простору прикључено је – под Немањом – и Косово, односно Лаб и Липљан, Метохија, Подримље, Хвосно и Патково (околина Ђаковице). У српски простор је тада ушла и Зета, као и Пилот, подручје око доњег Дрима. За све ове крајеве Немања је тврдио да су припадали његовој „дједовини”... Током XIII века Стеван Првовенчани прикључује Србији Ниш са околином, Врање, Горњу Мораву, Призрен са околином и Полог.

Сва ова обједињавања вршена су на простору где је била учвршћена етничка свест Срба. Србија је у то време – 1217. године – постала краљевина, што је било веома значајно и за етничку свест српског народа.

Током XIII века, у време Драгутина и Милутина, у састав српске државе ушли су Скопље и Полог. Такође, Драгутин је 1282. године добио у мираз од Мађара Мачву, Београд и део северне Босне, односно области Соли (Тузлу) и Усору, у којима је српско становништво чинило већину. Око 1291. године Драгутин је постао и господар Кучева и Браничева... Тако се граница српске државе приближила Тимоку, и тамо остала кроз цео средњи век.

Дакле, све до Душановог времена, који је једини – освајањем царства, односно грчких земаља – изашао из српског етничког простора, из матичних области које је обележавао као краљевство српско, српске локалне заједнице повезале су се углавном на оном простору који је К. Порфирогенит означио као српски, између Цетине и Тимока. На том простору обликовао се током средњег века српски народ, са свим својим особеностима.

У тим оквирима развила су се и сва она обележја која се сматрају етничким особинама и етничким бићем Срба.

Срби вековима живе са другим народима. И поред тога, Срби су успели да изграде свој „српски стил” и своју „српску моду”, коју су и други од њих прихватили. Развили су и своју државност, и духовно је објединили Светосављем – Српском православном црквом, која се изједначила са државом. То су били веома важни ослободилачки и одбрамбена снага српског етничког бића.

Додир са другим заједницама, посебно у условима робовања под Турцима, доприносио је извесном однорађавању. Обликовали су се, тако, Срби православне, католичке и муслиманске вере, дакле „сва три закона”. Упркос томе, косовски мит, српско народно песништво и веза Рас – Студеница и Топола – кроз државну, духовну и политичку компоненту – омогућили су, и после неколико столећа живљења у ропству, револуцијом, из 1804. године, васкрс српске државе, и њено одређење у модерном смислу.

Међутим, морало се више водити рачуна о опасностима које вребају кроз биолошку репродукцију и медијско оспоравање српског етничког простора. Такође, без обзира на светске тенденције повезивања народа, мора се и научно и медијски указати на опасности које произилазе из формуле: Илир једнако Албанац, а Илирија једнако Албанија. И даље, само су Шип-

тари на Балканском полуострву примили ислам, па су данас једино они муслимани, који су – по великоарбанасима – словенизирани Шиптари.

Исти смисао има и теза: католик једнако Хрват.

Оваква ваннаучна тумачења етничких процеса могу имати вишеструке последице.

Срби, као и сви други народи света, имају своја етничка обележја. Она су резултат вишевековног стваралаштва и међусобног прожимања. У том стваралаштву има доста утицаја. Међутим, без обзира на то, народ је увек имао сопствену меру, преко које је те утицаје прилагођавао својим потребама.

Нека од обележја српског народа – кроз такозвану интернационализацију, југословенство, тобожњи атеизам, наводну хегемонију Срба и слично – утицала су крајње негативно, уосталом као и ратови, на српски популациони развитак.

Убудуће би, због тога, овим проблемима требало посветити више пажње.

Одрасли сīе – о ѿо̀ме смо већ ѓоворили – у вишееѿничкој средини. Сада је очиио да су се јавиле „еѿничке сметње на везама”, које се ѿнеѓде решавају раѿним средсѿвима... Да ли су разлози сѿорова у ѓоѿово за-вереничкој везаносѿи народа, било коѓ народа, за свој национални живоѿи, који, ѿо ѿравицу, не мари за ѿоѿребе вишенационалноѓ живоѿиа, које ѿод-разумевају и извесне усѿуѿке? Да ли би ѿолиѿика, која кроји судбине и народа и људи, морала да има у виду и ѿе ѿравилносѿи, иначе ѿоѿврђене у чииавом свеѿу? Да ли се, реѿѿице нам и ѿо, сѿорови морају решаваѿи само обрачунима или ѿосѿоје и неки друѓи ѿуѿеви, реѿимо ѿуѿеви сѿора-умевања? Уосѿалом, како је – ѿреведено на наше акѿуелне ѿриликe – данас код нас?

Одрастао сам до десете године у српско-муслиманској средини. Основну школу сам завршио са српском и муслиманском децом. У гимназији, посебно у Београду и Вршцу, био сам у етнички мешовитим одељењима. Никада у тим срединама, као и на Филозофском факултету, нисам осетио „етничке сметње на везама”. Реѿимо, у време студија имао сам доста колега који су били Арбанаси.

Сведок сам онога шта је српски народ улагао у подизање и просвећивање својих националних мањина и етничких група. Сведок сам и великог праштања српског народа свима који су, као окупатори или као сарадници окупатора, у Другом светском рату (мислим на Немце, Италијане, Бугаре, Мађаре, Арбанасе, Хрвате) убијали Србе и српску децу, на пример у Новом Саду, Сремској Митровици, Крагујевцу, Краљеву, Топлици, по рашким областима, на Косову, у Метохији. Српски народ је све то и свима опростио, и трудио се да заборави, све ради заједничког живљења.

Међутим, то је изгледа схваћено као слабост Срба, па је жртви приписан злочин. Тако је на Косову и Метохији национална мањина постала

господар, тако да је у њој број Срба сведен од 43% у 1948. години на свега 10% у 1991. години. Заправо, шиптарска национална мањина је за то време порасла од 57% у 1948. години до 90% у 1991. години. Сличан проблем се јавља и са муслиманима у областима Старе Рашке. Од укупно 340.000 становника, муслимана има 180.000, а Срба око 160.000. Разлика је, дакле, скоро неприметна. Међутим, по пропаганди изгледа да у Старој Рашкој живе милиони муслимана, који су тобоже обесправљени. Заборављају, при томе, да ће – ако напусте оно што сада имају и ако се буду везивали за Турке или Арапе – изгубити свој идентитет, који им једино Срби поштују.

Разбијање Југославије подстакло је верско и национално сукобљавање. Томе су допринела подсвесна сећања на Ханцар-дивизију, Јасеновац, Прибиловце, служење окупатору и све остало што се десило, стварно, недавно, у Другом светском рату. Спољни чиниоци су знали да то добро искористе, потпирујући разарања. Због тога се мора све учинити да, ипак, разум стане „тирјанству ногом за врат” и да га „доведе к познанију права”, јер у таквим сукобима најчешће страдају недужни.

Општи услови за живот у мешовитим насељима су исти за све њихове житеље, без обзира на веру. Отуда, таква се питања морају решавати – заједнички, уосталом како су се вековима и решавала. Рецимо, зар није апсурд – посебна држава за 230.000 муслимана, колико их укупно има у Србији и Црној Гори?! Треба ли због тога убијати суседе, своје савременике, потомство и његову будућност!?

Мноџо је још актиуелних тема које су везане, моџуће је, за вашу науку. Рецимо, уведени су нови појмови, односно неким ранијим појмовима дајто је ново значење. Сјоменимо само, рецимо еџничко чишћење, зајим еџничку чистоту, онда еџнички џеноцид и слично. Како ви, као научник, видите те актиуелне ситуације, односно та станања, ја и злостанања у којима се живи на јужнословенским просџорима?

Појмови етничко чишћење, етнички геноцид, расна чистота и слично стари су колико и човечанство.

Чињеница да многе људске заједнице саме себе називају речју човек или људи упућује на то да све оно што је изван те заједнице представља не-људе. Из овог схватања проистиче и канибализам. Човек је једино биће где припадник сопствене врсте уништава свесно своје чланове. Отуда се – ако нешто не иде како треба – кривац тражи на другој страни, у другој групи, у другом народу.

Постоји неко усудно подсвесно схватање да смо људи, заправо, само ми, то јест ја, као и најближи припадници моје, наше групе, племена, народа. Од појма ја – човек до појма ти – човек или ми – људи, посебно они – народи, стварале су се најразличитије представе о себи и свету који нас окружује.

Стварало се, тако, и одређено схватање о животу и свету. Развијала се, тако, и свест о расној чистоти и националном јединству своје заједнице. Отуда, странцу – у многим таквим случајевима – није било места у таквој заједници.

Дакле, у таквим схватањима и треба тражити исходишта етничком чишћењу и етничком геноциду.

Католичка црква се, на пример, сурово обрачунала са припадницима природних религија у многим колонијама по свету. Онда, Американци су Индијанце потрпали у резервате, „да не гаде пред господом вино”, како каже народна песма. Такође, ислам без устезања приноси на жртву оне који не верују у Алаха.

Јужнословенски простор пати од истих болести као и светска заједница. Једино народи са нешто дужом плуралистичком структуром и развијеним идентитетом могу да имају више разумевања за заједништво. Срби и Црногорци су вековима живели у заједници са припадницима других народа. Реч је о Власима, Цинцарима, Грцима, Арбанасима, Сасима, Румунима, Јеврејима, Черкезима, Турцима и припадницима заједница које су Турци довели у Европу. Према томе, кроз 1.400 година, колико Срби живе у овим просторима, навикли су се на плурализам, који је и данас остао основно обележје Србије, која је – у свим историјским периодима – поштовала човека, без обзира на његово порекло и припадност. Уосталом, то је потврђено и у народном схватању – комшија је пречи него брат! То је најхуманији принцип који је могао да се развије у једном народу, који га је уписао чак и у своју колективну свест, у српску колективну свест.

Штавише, Срби су и у овом садашњем босанскохерцеговачком рату пропуштали и муслимане и Хрвате преко своје територије, када су се нашли у невољи, иако су били свесни да они, муслимани и Хрвати, то Србија не би никада омогућили, већ би само помогли њихово уништење.

Срби никада нису били склони етничком чишћењу и етничком геноциду. Иначе, зар би се данас на територији Србије – да су било када примењивани етничко чишћење и етнички геноцид – налазило око 20% припадника националних мањина. То су, међутим, радили раније Мађари у Војводини и сада Шиптари на Косову и Метохији!

Уосталом, на пример, Арбанас и Мађар могу – и без обавезе да науче српски – да се школују, од обданишта до универзитета и доктората наука, на свом матерњем језику, на чему им могу позавидети и њихове матичне државе.

Садашња ситуација у Босни и Херцеговини мора се схватити и као последица Другог светског рата, његове фашистичке идеологије. Сада су се, могло би се рећи, отвориле старе ране! Уз то, тоталитарни режим после Другог светског рата, посебно његов несрећни „кључ”, више је потенцирао раздвајање, него што је афирмисао заједништво!.. Све је то оставило трагове.

Надајмо се, међутим, да ће све те еуфорије брзо проћи, и то чим се схвати колективна народна порука – Тешко земљи којом војска прође, посебно у рату!

Поново се враћамо вама, али сада оном вашем времену које не посвећујете раду. Шта вас сада све занима? Да ли сте више везани за неке уметности? Колико – и сада – идете у завичај, свеједно да ли рашки или банатски? Да ли волите природу? Колико сте са пријатељима? Да ли имате неких симпатија и за сироти? Уостало, како одржавате своје снаге, неопходне за многе послове које обављате, и сада?

Наш познати етнолог Миленко Филиповић рекао је 1957, на оснивању Етнолошког друштва Југославије: „Уколико у социјализму постоје робови рада, онда су то професори универзитета!” Веома се сећам ове мудре констатације.

Слободног времена никада, па ни данас, нисам имао на претек. Све моје време било је посвећено многим пословима, мојим слободно казано, али и читањем и редиговањем туђих рукописа и њихових припрема за објављивање.

Завичај волим, и у њега сам редовно одлазио преко лета, без обзира на то што тамо немам никакве родбине.

Волим, разуме се, и природу. Одлазак у природу увек сам повезивао са теренским проучавањима.

У спорт се не разумем, мада сам, као омладинац, 1948. године учествовао у градњи данашњег „Партизановог” стадиона у Београду и стадиона у Вршцу. На фудбалској утакмици сам био један једини пут, и то у Пекингу 1956. године, када је наша репрезентација играла против Кине.

Рад и путовања су, уз учешће на стручно-научним скуповима, саставни део мог живљења и рекреације.

Последње питање посвећујемо будућности. Да ли верујете у сјајна времена која су пред нама? Да ли ће народи, и српски народ ипак, успети да нађу свој просперитет, просперитет за миран, ња и срећан живот, за живот испуњен радом и за живот који би новим нараштајима омогућио бољи, дакле и хуманистички живот? Колико би науке, и ваша наука, могле помоћи да допринесу? Уостало, како се осећате сваког дана: срећни, дакле оптимистички расположени или уморни, дакле песимистички настројени?

По завршетку Другог светског рата веровао сам да ратних трагедија више никада неће бити. То је олакшавало пролазак кроз оне материјалне несташице.

Међутим, судбина се, по обичају, увек поигравала. Оружје је увек звецкало. Рецимо, сурово окружење 1948. године, па тршћанска криза, затим рево-

луција у Мађарској 1956. године, потом улазак совјетских трупа у Чехословачку 1968, онда арбанашки удар на Србију и Југославију 1991. године, па хрватско-словеначко разбијање Југославије 1991. године, затим грађански рат у Босни и Херцеговини, потом претње бомбардовањима и крвопролићем (само, на чији рачун!?) у Србији и Црној Гори – део су те стварности.

Дакле, „пас свакоји своје бреме носи”... Верујем, због тога, у будућност!

Срби и у овим приликама морају бити рационални и мудри. Следити увек ону – колико се то може – „Лијепа ријеч и гвоздена врата отвара!” То значи, вратити се својим традиционалним вредностима, које су се увек заснивале на толеранцији, а не на агресији.

После кише, ведрије је небо, а после плача, веселија душа! Надам се, значи, да ће после овога зла, које нас је снашло, доћи, лагано, боља времена, у којима ће живот бити срећенији, мирнији, хуманији.

Етнологија и антропологија могу томе – као науке – много допринети.

Уосталом, вера у будућност, у боље сутра, и јесте оно што колико–толико олакшава садашњи „ход по мукама”.

Дакле, оптимиста сам, колико–толико... Верујем, значи, у будућност, као и ви који ово радите!

Хвала вам на разговорима. Хвала вам што сте нам омогућили да са знамо, мислимо, довољно о вашем животу и о вашем научном раду. Хвала вам и на оптимизму, који нам је сада ипак потребан, али и на заузимању за јаснију будућност, која нам је, исто, веома потребна!

Хвала и вама. Ретко сам имао прилику, признајем, да овако подробно говорим, како о себи, тако и о својој науци, али и о многим другим актуелним темама. Било ми је, верујте ми, пријатно.

Хвала вам још једном!

Београд, 19. и 20. августа 1993. године

